

Р.С.Каренов

О творчестве и судьбе поэта, певца и композитора Ибрая Сандыбаева

Дана характеристика творческой деятельности выдающегося поэта, певца и композитора прошлого столетия Ибрая Сандыбаева, автора многочисленных лирических стихотворений. Особую популярность ему принесла знаменитая песня «Гакку», имеющая четыре варианта. Указано, что в творениях поэта и певца нашли традиционные для отечественных импровизаторов качества: прямота, находчивость, смелость, красноречие. Отмечено, что поэт в своих произведениях воспевал любовные переживания, красоту родного края, силу знаний и призывал свой народ к духовной чистоте, справедливости, честности.

R.S.Karenov

About creation and fate of the poet, singer and composer Ibray Sandybayev

The characteristic of creative activity of the outstanding poet, the singer and the composer of last century Ibray Sandybayev is given. It is emphasized that his poetic gift was revealed and formed early. Also it is shown that Ibray — is the author of numerous lyric poems. Special attention is paid to that the song «Gakku» which has four variants brought him main popularity. It is pointed that the qualities peculiar to native improvisators are reflected in his works: straightforwardness, resourcefulness, courage, eloquence. It is noted that the poet sang of love experiences, beauty of the native land, power of knowledge and called the people for spiritual purity, justice, honesty in his works. It is proved that creative life of Ibray was many-sided and he gained wide recognition both as the poet, and as the composer, and as the singer.

ӨЖ 821.512.122

Ж.Ж.Жарылғапов, А.А.Мирзахметов

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті (E-mail: mirza_achmet@mail.ru)

Қазіргі қазақ прозасындағы романтизм

Романтизмге қатысты мәселелер, оның жаратылысы, романтикалық жанрлардың даму барысындағы типологиясы, жекелей романтикалық шығармалардың поэтикалық жүйесін зерттеу қазіргі қазақ әдебиеттануында ерекше көзге түсіп отыр. XX ғасыр әдебиеттануында көркемдік әдіс ретінде «романтизм» деген толыққанды ұғым қалыптасты. Романтизм тарихи үрдіспен қалыптасқан, аса күрделі әдеби құбылыс бола отырып, тамыры терең типологиялық зерттеулермен тығыз байланысты, қазақ прозасында романтизм еуропалық контекст арқылы анықталуда, анығырақ айтатын болсақ, әлем әдебиетіндегі жаңашылдықты, дамуды, әр түрлі романтизм түрлерін, әдеби дамудың алдыңғы және кейінгі кезеңдеріндегі арақатынасын ескеретін тарихи үдерісте зерттеліп келеді.

Кілтті сөздер: қазақ прозасы, қазіргі проза, проза, ұлттық таным, көркемдік әдіс-тәсілдер, әдеби жанрлар, романтизм, романтикалық үдеріс, әдебиет, әдеби тенденция, тәуелсіздік қаламгерлері.

Бүгінгі таңда ұлттық прозадағы романтизм мәселесі арнайы зерттелмей келеді. Кешегі социалистік реализмнің көлеңкесінде қалған шынайы романтизм — бүгінгі әдебиеттануымыздың өзекті мәселелерінің бірі.

Тәуелсіздік тұсындағы әдеби тенденцияны тұтастай алсақ, әдебиеттің бірнеше даму бағыттарын байқаймыз. Олар — дәстүрлі реалистік әдіс және модернистік, постмодернистік ағымдар. Сонымен қатар осы кезең прозасынның өкілдері (М.Мағауин, Б.Мұқай, Р.Тоқтаров, Т.Ахметжан, А.Жақсылықов, Х.Әдібаев, А.Алтай, Д.Рамазан, Д.Амантай, С.Сағынтай, Д.Бейсенбек, А.Мантаева, Л.Қоныс т.б.) 2000–2010 жылдары жарық көрген шығармаларынан романтикалық үдерістің де

айрықша орын алғанын байқаймыз. Қазақ прозасында алуан түрлі көзқарастардың, бағыттардың, көркемдік жүйелердің өзара үзенті қағыстыруы әдебиетті жаңа сапаға көшіріп, жаңа деңгейге көтереді. Әлбетте, тәуелсіздік идеясы қаламгерлерге жаңа серпін берді, туындыларына романтикалық рух дарытты. Сондықтан егемендік алған жылдардан бері қазақ прозасының мақсат-мұраты, тыныс-демі, өрнек-айшықтары да жаңаша, өзгеше болып қалыптасты.

XVIII ғасырдың аяғы мен XIX ғасырдың алғашқы жартысында, феодалдық-крепостнойлық қоғам іріп, ыдырап, буржуазия қанат жая бастаған дәуірде, орыс және Батыс Еуропа, Америка елдерінің рухани мәдениетінде: музыка, театр, бейнелеу өнері, эстетика, тағы басқа әдеби-көркем салаларда қанатын кеңге жайған идеялық көркемдік бағыт — романтизм (ағылш. *romanticism*, фр. *romantisme*, нем. *romantik*) болды.

Қоғам өміріндегі экономикалық өзгерістер идеологиялық мәселелер де әр алуан өзгеріс, әр түрлі көзқарастарды туғызды. Айналасында болып жатқан өзгерістерге, өмір құбылыстарына қалай қарау мәселесі, әсіресе көркемөнер, әдебиетте анығырақ.

Ақын, жазушылардың бір алуаны ескі феодалдық заманды аңсап, өткен күндерді мадақтап жырлауға, жаңа кезенді экономикалық дамулардың негізінде туа бастаған құбыжық етіп көрсетуге тырысты.

Екінші тобы жаңалықтың жаршысы болып, жақсылықты келешектен күтті. Бірақ бұлардың барлығына тән нәрсе — төңірегіндегі шындық болмысқа разы болмаушылық, төңірегіне өздерінің жеке идеяларын қарсы қоюшылық, бұл дүниені тастап, басқа бір дүниені аңсаушылық. Бұл романтизм күні өткен феодал табының идеологтарына да, жаңа капиталистік жолға түскен дворянстволарға да және буржуазия идеологтарына да, әсіресе ұсақ буржуазия идеологтарына да тән нәрсе болды.

Феодал табының өкілдері өз үстемдіктерінің құлауына разы болмады, сондықтан өткен өмірді аңсады, мистика, қиял дүниесіне жүгірді. Буржуазия сол кезде қожалықтарын әлі бекітіп болған жоқ еді. Сондықтан олар өмірдің барлық тарауындағы өздерінің тілегендерін асыра көрсетіп, нықтанқырап, өз мақсаттарын ұсынды.

Дамып, өсіп келе жатқан капитализмнен қысымшылық көре бастаған ұсақ буржуазия, бір жағынан, өткен күнді аңсап, өткен күнді асыра дәріптесе, екінші жағынан, қандай болары белгісіз алдағы күндерін де қиял етті. Бұл сықылды идея және көңіл-күйлері ол кездегі қоғам құрылысындағы зор қайшылықтар және белгілі бір қоғамдық құрылыстың әлі толық үстемдік ете алмауымен байланысты еді.

Жоғарғы айтылғандардың жиынтығы әдебиетте романтизмнің дәуірлеп өсуіне әкеп соқты.

Романтизм классицизммен, оның түр мен мазмұнға белгілі бір мөлшер қоюшылығымен және жазу жөніндегі тәртіптерімен күресе отырып, қалыптасты. Романтизм кім қай тақырыпты таңдайды, оны қалай суреттеп береді, бұл жағынан суретшінің ерікті болуын талап етті.

Шындық өмірден алыстап, болған нәрседен гөрі болуы керек деп аңсаған нәрсесін суреттеуші романтик жазушылардың шығармаларында дағдыдан тыс тарихи не географиялық жағдайларды немесе өзгеше бір жаратылыс не әлеуметтік орталарды алатындары өте жиі кездеседі.

Олардың бұл сықылды ерекшеліктері адамның мінездерін суреттеулерінде де мығым болып отырады. Романтикалық шығармалардың қаһармандары көбіне бір жақты және өте асыра дәріптелініп суреттелді. Бұлар не болмаған күшті, не болмаған әдемі немесе мүлде бұзылған, шектен шыққан, бұзақы, әйтеуір өзінің жаратылысында не іс-әрекеттерінде көңіл аударарлық бір қасиеті болады. Романтиктердің назарын аударған нәрсе де жайшылықтағы қалыптан үздік шыққан, дағдыдан тыс ерекшеліктер. Олар сол ерекшеліктерді не жақсы жағынан, не жаман жағынан көрсетті. Бірақ қалай көрсетсе де, дағдыдағы қалыптан өзгеше етіп суреттеді.

Романтизмнің адамзат мәдениеті дамуындағы тарихи рөлі зор. Ол көптеген елдердің рухани мәдениетін гуманистік идеялармен байытты. Романтизм бағытында туған туындылардың кейіпкерлері әдетте болмыстың ырқымен келіспейтін, жақсы өмір, бақыт, азаттық үшін күресетін күшті жандар болып келеді. Романтизм туындаларының тілінде әсірелегіш суреттер мол ұшырайды. Адамның бас бостандығын, ірі іс-әрекеттерге ұмтылыстарын мадақтау — романтизм туындыларына ортақ қасиет. Кейде романтиктер туындыларында өмірден түңілушілік, тағдырға бас июшілік сарыны бой көрсетеді. Романтиктер өздерінің мұратына сай келетін өмір материалдарын өткеннен де, келешектен де қатар іздейді. Романтиктер ауыз әдебиеті, тарих, дін, өнер мәселелерін өз идеяларын насихаттау құралы ете білді. Олар дүние жүзі өнерінде тұңғыш рет адам жанының иірімдерін, тұңғыш тереңін ашып көрсетті.

Әдебиеттануда романтизм:

- біріншіден, көркем шығармада өмір шындығын бейнелеудің бір тәсілі, көркемдік әдіс;
- екіншіден, XVIII ғасырдың аяғы мен XIX ғасырдың басында Еуропа мен Америка елдерінде пайда болған, осы әдісті қалыптастырған әдеби бағыттағы XVIII ғасырдың ортасында «романтика» сөзі ағылшын поэзиясында шығармашылық пафосты таныту мақсатында қолданылды. Сол кездегі эстетикалық түсінік бойынша ол поэзияның, әсемдіктің ажырамас бөлігі болуға тиісті ғажайып, құпия, жұмбақ нәрсе ретінде қабылданды.

Ал XVIII ғасырдың аяғында Германияда «романтикалық поэзия» жаңа әдеби бағыттың шығармашылық принциптерінің тұтастығын танытатын термин ретінде қолданылып, «Иен мектебінің» теоретиктері (ағайынды Шлегельдер, Новалис, Ваккенродер, Тик) алғаш рет романтизмнің біршама толыққанды теориясын жасады. Бұл поэзия ереже мен дәстүрді, өмір заңдылығын мүлде мойындамайтын еркін поэзия ретінде қабылданды.

Романтизмге толыққанды әмбебап анықтама беру мүмкін емес, ол әр ұлт әдебиетінде әр түрлі көрініс тапқан. Романтизмде ортақ ұқсастықтармен қатар бір-біріне мүлде ұқсамайтын әр тектілік те бар. Романтизмнің даму кезеңдеріне ортақ типологиялық белгілер:

- қоғамға көңілі толмау;
- оған өзінің идеясын қарсы қою;
- өмірге сын көзімен қарау;
- рухани азғындыққа қарсылық;
- заман шындығынан аулақ кетуге ұмтылыс;
- арман, қиял;
- өткенді дәріптеу;
- азаттық, бостандық идеясы;
- фольклорға, тарихқа ден қою;
- кейіпкерлерінің «ерекше» болуы;
- көтеріңкі эмоционалды стиль;
- қайғы-мұңға, ғажайып-құпия, фантастикалық жайттарға құштарлық;
- лиризм, патетика, әсірелеу т.б.

Романтикалық шығармаларда бейнелеу құралдары, әсерлі суреттеулер (эпитет, теңеу, метафора, ұлғайту, шендестіру, символ) мол кездеседі.

Ұлттық әдебиетіміздегі романтизмнің қалыптасуы сырттан келген, кездейсоқ құбылыс деген пікір негізсіз. Шындығында, романтизм құбылысы қазақ прозасындағы фольклорлық дәстүрімізден бастау алып, өзіндік романтикалық бейнелеу тәсілдері арқылы қазақ прозасының қалыптасу кезеңінде алғашқы романдарымен еніп, әңгіме, повестердің көркемдік-эстетикалық құрылымынан көрініс тапты.

Қандай да бір ұғымды терең тану үшін, оның түп-тамырына, қайнар көзіне үңілу қажет. Романтизм құбылысын саралау үшін де оның тарихи-әлеуметтік негізіне жіті назар аударып, әдеби бағыт ретіндегі дүниеге келгеніне себеп болатын тарихи жағдайларды бағамдап алған абзал.

Жоғарыда келтіргендей, қазақ романтизмі ұлттық әдебиеттің өзіне дейінгі дәуірлерінен бастау алып, ұлттық фольклорлық дәстүріміздің қайнар көзінен сусындаған. Ықылым заман еншісіндегі лиро-эпостық жырлардың өн бойына романтизм көріністерін байқаймыз. Одан бері де қазақ әдебиетінде романтикалық леп елдің еркіндігін, азаттығын аңсау идеясынан туындап жатты. «Алаң да, алаң, алаң жұртымен...» бірге «...күңіреніп, күн түбінде жортқан» баһадүр ақын-жыраулар поэзиясында ел бірлігі, атамекен, туған жер басты тақырыптар болды. Романтизм элементтері қайнауға жатқан ғасырының қоғамдық-әлеуметтік мәселелерін қозғауда, қаһармандық пафоста, оқиға динамикасында, ат үстіндегі жауынгерлік өмір салтын дәріптеуде жоғары көркемдік деңгейде жүзеге асты. Жыраулардың өз «Менін» паш етуі, шаршы топ алдында биік те асқақ жүрекжарды сөзі, дүниенің баянсыздығы мен өзінің жалғыздық болмысын сезіну сияқты романтикалық ойлау жүйесіне тән белгілер олардың жырларында көріне бастайды.

Қазақ әдебиетіндегі романтизм әлемдік әдеби құбылыстың бір бөлшегі бола тұра, өзіндік ұлттық ерекшеліктерімен оқшауланады. Жоғарыда келтірілгендей, халық ауыз әдебиеті үлгілерінен көрініс тапқан романтикалық белгілер XV–XVIII ғасырлардағы жыраулық поэзияда қаһармандық-жауынгерлік, азаттық-патриоттық рухта көрініс тапты. Қазақ әдебиетінде романтизмнің тегеурінді көрінген тұсы XIX ғасырда болды, ол ұлттық сөз өнері дамуының маңызды факторы саналды. XIX

ғасырда романтизм әдісі жазба әдебиетте толық қалыптасып, өткен ғасырдың басында кемелденді. Дәуір алмасуы кезіндегі саяси және идеологиялық дағдарыстар, ұзақ уақыт жат елдің езгісінде болған ұлт санасының қайта оянуы, ұлттың өзін-өзі тануы романтизмді дамытушы негізгі қоғамдық факторлар болды.

Тарих парақтарын ақтаратын болсақ, алмағайып заманда етігімен су кешіп, арғымағы ауыздығымен су ішкен, қазақтардың орыс отаршылдарымен қарсыласып жатқан уақыттарда өмір сүрген Махамбет Өтемісұлы романтизмі Исатай Тайманұлы бастаған ұлт-азаттық көтеріліспен бірге туып, азаттық бағытында өрбісе, «Зар заман» ақындары шығармашылығында орыс отаршылдығына қарсы болған, өз дәуірінің рухани болмысына қанағаттанбаған мінезден көрінді. «Отаршылдыққа, бодандыққа бойсұнбау мотиві зар заман ақындарының шығармашылығында жаңа қырынан көрініп, ХІХ ғасырда Дулат, Мұрат, Шортанбай ақындар бұл тақырыпты жеріне жеткізе жырлады. Зар заман шайырларының шығармашылығында дәстүрдің бұзылуы, жердің тарылуы, діннің әлсіреуі сынды өзгерістер өткен заманға қарама-қарсылықта сипатталды» [1; 58].

Қазақтың ғана емес, ғаламның бағына жаралған Абай Құнанбаев әлем әдебиетіне романтизмнің айқын белгілерін көрсетті, өзіндік Абай дәстүрін қалыптастырды, бұл табиғи үрдіс ХХ ғасыр басында рухани жаңғыруға үндейтін М.Дулатов, С.Торайғыров, М.Әуезов, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев шығармаларында өз жалғасын тапты. Абай романтизмінен өзге елдің билігі әсерінен халықтың ыдырап, ұсақталуына қынжылыс байқалды. Ал Ақылбай мен Мағауия сюжетке құрылған романтикалық поэмаларында («Қисса Жүсіп», «Медғат — Қасым») «ерекше жағдайда ерекше мінез жасау» арқылы индивидуалдық романтизмге жол салды.

М.Жұмабаевтың көркемдік жаңалығы — «Шолпанның күнәсі» шығармасында екіұдай күйге түскен жеке тұлғаның қарама-қарсы сезімдер арасындағы арпалысын шеберлікпен суреттеуі еді. Қаламгердің шығармашылығында өмірді романтикалық тұрғыда бейнелеу сипаты айқын, адам болмысының сан қилы қырлары, сезім иірімдері тереңінен қозғалады [2].

М.Жұмабаев шығармашылығында романтизм «тұтас дүниетаным мен көркемдік-эстетикалық жүйе» ретінде күрделі, дәйекті дәрежеге жетті [3]. Ал С.Сейфуллин («Айша», «Жұбату»), С.Ерубаеттың романтикалық рухтағы «Бақыт», «Мәңгілік өмір» новеллаларынан, «Менің құрдастарым» романынан сұлулықты дәріптеген мінезін, ой мен сезім тереңдігін, азаматтық болмысындағы арманшылдықты аңғарамыз. Жазушының новелла, балладалары жаңадан қалыптасып жатқан прозамыздың жанрлық тұрғыдан дамуына елеулі үлес қосты. ХХ ғасырдың басында Б.Күлеев, М.Жұмабаев поэзияларында романтизм биік деңгейде көрінді. Мағжан романтикалық поэмалардың әлемдік деңгейдегі озық үлгілерін әкелді («Батыр Баян», «Қорқыт», «Қойлыбайдың қобызы» т.б.).

Кенес дәуіріндегі әдебиетте романтизм реализммен кіріге жаңа сипат алып, өмірдің жарқын тұстарын бейнелеуге, кейіпкердің ішкі сезім-сырларын жеткізуге қызмет етті. Сөйте тұра романтизм бүкіл адамзаттың, ғаламның, өз дәуірінің, қоғамының трагедиясы мен мұң-зарын көрсете білді, кейде тіпті оны шешуге ұмтылыс жасады. Романтизмнің әдебиетке әкелген жаңалықтарының бірі — адамды тануға деген құштарлық. Романтик қаламгерлер адамның жан дүниесіне, ішкі психологиясына үңіле отырып, оның рухани әлемінің құпиясын, тереңдігі мен күрделілігін, шексіздігін танытуға күш салды.

М.Әуезовтің алғашқы әңгімелерінде («Қорғансыздың күні», «Қаралы сұлу») жеке тұлғаның күрделі табиғаты мен дүниетанымына байланысты романтикалық стиль айшықтары айқын аңғарылады.

ХХ ғасыр басындағы әдеби процесіте ұлттық психологиялық прозаны қалыптастырып, дамытуға ерекше үлес қосқан жазушы Жүсіпбек Аймауытов болды. «Ақбілек» романында қазақ қызының тағдыры шынайы суреттелгенімен, романтикалық бейнелеу тәсілдерін байқаймыз. Жазушы Ақбілек пен орыс офицерінің «ерекше» қарым-қатынасын, таудағы тосын тіршіліктерін романтикалық ыңғайдағы бейнелі көріністер арқылы суреттейді. Ауылын шапқан, анасын өлтірген, өзін зар жылатқан қас жауын Ақбілектің жек көруі тиіс. Алайда алғашқыда оның санасында туған ашу мен жек көру сезімі кейіннен басқа реңк алады. Екіұдай күйге түскен қыздың ойын, ақылы мен сезімінің қақтығысын жазушы дамылсыз құбылу үстінде бейнелейді. Сонымен қатар романда Ақбілектің өмірге деген құштарлығы анық көрінеді. Орыс әдебиетіндегі М.Лермонтовтың «Біздің заманымыздың қаһарманы» романында орыс офицері Печориннің черкес қызы Бэланы алып қашуы, екеуінің тосын тіршілігі, махаббаты, А.Пушкиннің «Кавказ тұтқынындағы» тұтқын офицер мен ауыл қызының арасындағы романтикалық ситуация Ақбілек пен орыс офицерінің қарым-қатынасына тым ұқсас.

Романтизм еуропалық мәдениетте әдеби бағыт ретінде ағартушылық дәуіріне қарсы болса, қазақ қаламгерлерінің (Ш.Құдайбердиев, С.Торайғыров, Ж.Аймауытов) шығармаларында романтикалық таным ағартушылық идеялармен сабақтасып жатты. Бұл — қазақ және еуропалық романтизмнің айырмашылығы [4; 29].

Романтизм қазақ топырағында өзінің таза, еуропалық үлгісінде болған жоқ. Еуропалық романтикалық қиялшылық пен кеңістік тұрғысынан сол тұстағы өмірден біршама алыс тұрса, қазақ романтизмінің құрылымы заманымен орайлас жатып, өз кезеңімен үндестік тауып отырды. Ортасын олқы көрген тұлғаның жинақталған бейнесі жасалғанымен, ол дәуірінің, сол кезеңнің адамы болды. Алыс мекендер де, экзотикалық шалғай жерлер де суреттелген жоқ, оқиға көбінесе таныс ортада, қазақ қоғамында өтеді.

Романтиктердің шығармашылығында мифтік сюжеттер оқиға құрылымынан жиі орын алады. Олар мифтерге жаңа мазмұн беріп, оны қайтадан жасады. Мифті романтиктер «уақыттан тыс рухани бағдар» деп, «халықтың рухын» бейнелейтін, универсум туралы шынайы және тұтас түсінік қалыптастыратын шығармашылықтың түрі ретінде қабылдады. Романтиктердің мифологиялық сюжеттерге деген құштарлығын қоғам дамуының өзекті мәселелерінен ауытқу деп түсінбеу керек. Романтик-суреткерлер адамзаттың балаң кезінде жасалған рухани дүниелер — мифтер мен мифтердегі образдылықты жаңа көркемдік мақсатқа ғана емес, өз дәуірінің маңызды мәселелерін шешуде оларды түрлендіріп пайдаланды.

Қай кезеңде, қай ұлттың әдебиетінде болмасын романтик суреткерлердің көне дәуірлердің көркемдік тәжірибесіне, фольклорлық мифтерге деген ықыласы ерекше болды. Олар мифтік, фольклорлық шығармалардың идеялық желісін, мифологиялық кейіпкерлерді, архетиптік сарындарды көркемдік мүддеге сай пайдаланды. Халықтың рухын бейнелейтін мифтерге жаңа мазмұн дарытып, өз мифологиясын тудырды.

Романтикалық мифологема сонымен қатар дәуірдің рухын бейнелейтін өздерінің мифтік образдарын жасады. М.Жұмабаев шығармаларындағы «Койлыбайдың қобызы», Ә.Кекілбаевтың «Аңыздың ақыры» романындағы «мұнара», С.Санбаевтың «Ақ аруанасы», «Бекет бақсысы», О.Бөкеев шығармаларындағы «Бура», «Кербұғы» бейнелері хақында осыны айтуға болады. Олар халықтың өткеніне, рухани мұрасына айрықша мән беріп қана қоймай, өз мифологиясын жасай алатынын дәлелдеді. Романтиктер мифтің шығармашылық потенциалын, оның адамзат үшін уақыттан тыс мәнін белгіледі. Осының негізінде романтиктердің бүгінгі күні мифті жаңғырту мен қайта жасауына ұмтылысы күшейіп, қазақ прозасында 70-жылдардан бастап жаңа мифология идеясы туды.

Аталмыш құбылыс әдеби бағыт ретінде белгілі дәуірмен, нақты тарихи жағдайлармен байланысты болса, көркемдік әдіс ретінде әлдеқайда кең мағына береді. Академик З.Қабдолов әдістің қайталанып отыратын тұрақты құбылыс екенін нақтылай отырып, романтизмді көркемдік әдістің біріне жатқызады [5; 12].

З.Ахметов романтизмге тән бейнелеу тәсілдерінің XX ғасырда жаңа сипат алып, дами түскенін және романтизмнің «негізгі принциптері көркем өнердің табиғатына сай болғандықтан, алдағы уақытта да қолданыла беретінін» жазады [6].

Т.Кәкішұлының қазақ әдебиетінің дамуында ерекшеленіп, «әлі күнге дейін тамсандырып келе жатқан көркемдік амал — романтикалық суреттеу тәсілі» деп ашық көрсетті [1; 74].

Романтизм — басқа әдеби әдістер сияқты, болмысты бейнелеудің спецификалық бір формасы.

Қоғамды қамтитын алуан түрлі көңіл-күйлердің, сезімдердің барлық реңктері романтизмде нақты көрініс табады. Тарихтың қиын-қыстау өтпелі тұсында, болашаққа деген сенім бұлыңғыр тартқан сәттерде романтизм құбылысы түлеп, күшейеді де, келешекті болжаудың көркемдік құралына айналады. Заманының әлеуметтік жағдайына көңілі толмау, айналадағы өмірге сын көзімен қарау, әсем идеал мен нақты болмыс арасындағы ымырасыздық, субъективті әлемге көбірек ден қою — романтизм эстетикасына тән белгілер. Осы орайда жеке тұлғаны, оның ішкі әлемін жеке ғарыш ретінде қарастыру, адам рухының еркіндігі және сол рух еркіндігін бар болмысқа қарсы қоя отырып, өмірдегі бар нәрсе туралы емес, болуы мүмкін дүниелер туралы ойлау романтикалық идеялардың тууына алғышарттар қалыптастырды.

Шын болмыс пен арман, идеал арасындағы ымырасыздық, өмірдегі бар нәрсе мен болуы ықтимал, мүмкін дүниені бір-біріне қарсы қою — романтизм эстетикасындағы айқын белгілердің бірі. Романтиктердің күнделікті күйкілікке, өзгермейтін, қалыпты тоғышар тірлікке қарсы тұруы да тегін емес. Романтизм суреткердің дүниетанымымен, оның өмірге көзқарасы мен оны түсініп

кабылдауымен тығыз байланысты. Романтизм — адамның биікке, асқақтыққа деген ұмтылысы және осы беймәлімге ұмтылушының ішкі рухани дүниесі [7].

Замана, дүние қайшылығын түгелдей шешіп тастауды армандайтын романтиктер әлем әдебиетінде тұңғыш рет адам жанының аса күрделі ішкі әлемін, оның тұңғыық иірімдерін ашып көрсетті. Адамға, оның сезіміне, санасына әсер етіп, оны тұлға ретінде қалыптастыру романтизмнің көркемдік жетістігі болды [5; 97].

Романтизм сан қырлы. Оны реалистік өнерге қарсы қойып немесе сол реализм заңдылықтары бойынша бағамдау мүмкін емес. Күнделікті күйкі тірліктен жоғары тұрып, асқақ арман әлеміне ұмтылғанымен, романтизм де қоғам шындығын өз тұрғысынан бейнеледі. Жазушының дүниедегі, айналасындағы құбылыстарға, өмір шындығына өз дүниетанымы тұрғысынан баға беруі, авторлық «меннің», авторлық дүниетанымының айқын көрінуі романтикалық бейнелеу тәсілінде айрықша орын алады. Шын болмыс пен арман, идеал арасындағы ымырасыздық, өмірдегі бар нәрсе мен болуы ықтимал, мүмкін дүниені бір біріне қарсы қою — романтизм эстетикасындағы айқын белгілердің бірі. Романтиктердің күнделікті күйкілікке, өзгермейтін, қалыпты тоғышар тірлікке қарсы тұруы да тегін емес. Романтизм суреткердің дүниетанымын, оның өмірге көзқарасы мен оны түсініп қабылдауымен тығыз байланысты. Романтизм — адамның биікке, асқақтыққа деген ұмтылысы және осы беймәлімге ұмтылушылардың ішкі рухани дүниесі.

Бүгінгі таңдағы әдеби әлемдегі шығармашылық үдерістегі романтизмнің жаңаша пошымдары мен әдіс-тәсілдері жаңаша зерттеуді қажет етеді. Романтизмнің ұлттану мәселесіне әдеби тұрғыдан қосқан үлесі мол. Романтиктер ұлттық рух пен мәдени құндылықтарға аса қызығушылық танытты. Олар өткен тарихты бағалап қана қойған жоқ, оны өздерінің сан қырлы әлеуметтік, эстетикалық тұжырымдарына тірек етті. Романтизмнің мұндай ерекшеліктері көркем пішіннің жанаруына: тарихи роман, психологиялық, фантастикалық повесть, әңгіме жанрларының, лиро-эпикалық поэмалардың пайда болуына, лириканың тақырыптық, идеялық ауқымының кеңеюіне зор әсерін тигізді. Романтизм әдебиетке жаңа тақырып, жарқын кейіпкерлер әкелді, сөз өнерін көркемдік ерекшеліктермен байытты. Қазақ әдебиетінде Ғ.Мүсірепов, І.Есенберлин, Ә.Әлімжанов, Ә.Нұрпейісов, Ә.Кекілбаев, О.Бөкеев, Қ.Аманжолов, Т.Айбергенов, О.Сүлейменов, тағы басқа қаламгерлер қалап кеткен қабырғалы «романтизм» бағытын бүгінгі таңда талантты жазушылар да қалт жібермей, өз мүмкіндіктерін ұтымды пайдалануда.

Қорыта айтқанда, қазіргі қазақ прозасындағы көркем шығармаларда романтикалық бастау адам рухының асқақ сәттерімен, жалпы адамзаттық құндылықтармен астасып жатыр. Романтикалық көңіл-күй қашанда адамның жан дүниесі мен рухани сергектікті ұлықтаудан және жердегі кез келген сұлулыққа, қайырымдылыққа тебіреніп, бейжай қала алмаудан туындауда. Қазақ прозасында романтикалық және реалистік бастаулардың бір бірімен алмасып келіп отыратыны айқын аңғарылады. Бұл ретте қазақ прозасында романтизмді реализм алмастырды деп келетін қарабайыр түсініктің ескіргенін, екеуінің де қатар, жарыса жүргенін атап өту орынды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 *Кәкішұлы Т.* Жанр жайлауы.: Оқу құралы. — 1-к. — Алматы: Қазақ ун-ті баспасы, 2007. — 462 б.
- 2 *Елеукенов Ш.* Мағжан. — Алматы: Санат, 1995. — 26-б.
- 3 *Майтанов Б.Қ.* Сөз сыны (XX ғасыр әдебиетінің көріністері). — Алматы: Ғылым, 2002. — 184-б.
- 4 *Қирабаев С.С.* Көп томдық шығармалар жинағы. — 1-т. — Алматы: Қазығұрт, 2007. — 456 б.
- 5 *Қабдолов З.* Екі томдық таңдамалы шығармалар. — 2-т. — Алматы: Жазушы, 1983. — 392 б.
- 6 *Ахметов З.* Романтизм // Әдебиеттану. Терминдер сөздігі / Құраст. З.Ахметов, Т.Шаңбаев). — Алматы: Ана тілі, 1998. — 89-б.
- 7 *Жанұзақова Қ.* Қазақ прозасындағы романтизмнің көркемдік әлемі (XX ғасырдың екінші жартысы): Автореф. дис. — Алматы, 2010. — 19-б.

Ж.Ж.Жарылғапов, А.А.Мирзахметов

Романтизм в современной казахской прозе

Проблемы, связанные с поэтикой романтизма, ее эволюцией, типологией романтических жанров в их развитии, изучением поэтической системы отдельного романтического произведения, привлекают особое внимание исследователей современного казахского литературоведения. В литературоведении XX века было изжито представление о «неполноценности» романтизма как художественного метода. Конкретно-историческое изучение романтизма как сложного, целостного историко-литературного явления соединяется с историко-типологическими исследованиями, изучается романтизм в контексте европейского, а вернее, мирового историко-литературного процесса с учетом его новаторства, эволюции, различных типов романтизма, их соотношения с предшествующими и последующими периодами литературного развития.

Zh.Zh.Zharylgapov, A.A.Mirzahmetov

Romanticism in modern Kazakh prose

The problems connected with poetics of romanticism, its evolution, typology of romantic genres in their development, study of poetic system of separate romantic work draw more and more steadfast attention of modern Kazakh literary criticism. The literature of the XX-th century eliminated the notion about deficiency of romanticism as a literary method. Concrete historical study of romanticism as a complex, cohesive literary-historical phenomenon is connected with the historical and typological studies, romanticism is studied in the context of European, exactly, within the world's literary-historical processes based on its innovation, evolution, and different types of romanticism, their interrelation with the preceding and subsequent periods of literary development.

ӘОЖ 82(091):821.512.122

С.Б.Жұмағұл, Е.Сармурзин

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті (E-mail: nuray28@mail.ru)

XX ғасыр соңындағы алаштану ілімі (1988–1991 жылдардағы зерттеулер негізінде)

Мақалада XX ғасыр соңындағы қазақ әдебиеттануындағы күрделі өзгерістер Алаш әдебиеті тұлғаларының зерттелуі тұрғысынан қарастырылды, атап айтқанда, Алаш интеллигенциясының көрнекті өкілдерінің еңбектері негізге алынды. Аталмыш бағыт өкілдерінің әдеби және ғылыми мұраларын зерттеудегі басты қадамдар анықталып, белгіленді. Кеңестік тоталитарлық жүйенің күйреуімен сабақтас Алаш арыстарының әдеби және ғылыми мұрасын зерттеудегі маңызды қадамдар анықталып, сол кездегі қазақ әдебиетінің «алтын» бағыты болып табылатын Алаштану ілімінің ғылыми бағыт-бағдары талданды.

Кілтті сөздер: алаштану, XX ғасыр соңындағы қазақ әдебиеті, әдебиеттану, әдеби мұра, Алаш арыстары, тоталитарлық жүйе, Алаш мұрасы, қазақ әдебиеті.

Қайта құру мен жариялылық талабына сай СОКП ОК «30–40-жылдар кезеңі мен 50-жылдар басында орын алған репрессиялармен байланысты материалдарды қосымша зерттеу туралы СОКП ОК Саяси бюросының комиссиясын құру туралы» (1987.28.IX), «Заңсыз қуғын-сүргін, репрессиялар құрбандарына ескерткіш орнату туралы» (1988.4.VII), «30–40-жылдар және 50-жылдар басында заңсыз репрессияланған тұлғаларды ақтаумен байланысты жұмыстарды аяқтауға қатысты қосымша іс-шаралар туралы» (1988.11.VII), «30–40-жылдар кезеңі және 50-жылдар басында орын алған репрессияларда құрбан болғандарға қатысты әділдікті орнатуға байланысты қосымша іс-шаралар туралы» (1989.5.I) бірнеше Қаулы қабылдады [1]. Ал «Әдебиет пен өнер мәселелері бойынша 30–40-шы жылдар кезеңі мен 50-ші жылдар басында қабылданған қаулыларды зерттеу жөніндегі Қазақстан